

Abandonar d'hora la formació i el desig d'aprendre

Jaume Funes

RESUM

Aquest text proposa revisar els diferents components del concepte “abandonament escolar precoç” i identificar els processos que segueixen els joves fins arribar a aquesta situació. Analitzant les dades de les Illes i la seva singularitat tracta de evitar les reflexions associades a l'ocupació per parlar del seu impacte en la construcció de les persones i en el manteniment del desig de saber. En considerar els condicionats singulars, proposa algunes de les actuacions necessàries per canviar-la.

RESUMEN

Este texto propone revisar los diferentes componentes del concepto “abandono escolar temprano” e identificar los procesos que siguen los jóvenes hasta llegar a esta situación. Analizando los datos de las Islas y su singularidad trata de evitar las reflexiones asociadas a la ocupación para hablar de su impacto en la construcción de las personas y en el mantenimiento del deseo de saber. Al considerar los condicionados singulares, propone algunas de las actuaciones necesarias para cambiarla.

I. DEL FRACÀS ESCOLAR A L'ABANDONAMENT PREMATUR

L'escola, com qualsevol institució que té com a objectiu garantir un dret (en aquest cas, el dret de tots els infants a les oportunitats educatives), ha d'avaluar, si més no al final, per a què ha servit que els ciutadans i ciutadanes hagin passat per les seves aules. Per tractar de mesurar quin és el resultat del pas per l'escola d'un conjunt de ciutadanes i ciutadans joves es fan servir diversos indicadors, no sempre coincidents en la metodologia de càlcul i amb fortes discrepàncies sobre el sentit i la interpretació d'allò que indiquen.

El concepte més estès i utilitzat, tant en el discurs polític com en el tècnic, és el de *fracàs escolar*. Normalment aquest va associat a l'indicador d'haver accedit o no a la titulació final prevista (a dia d'avui graduat en ESO) abans d'una determinada edat (18 anys). Aquesta valoració a partir de la foto final, però, ha tingut sempre¹ la necessitat de ser desdoblada, especialment quan es pensa en les mesures per modificar-la. Tot i que cap avaluació —ni el dominant informe PISA— valora «felicitats» o índex d'humanització i no apareix a les xifres oficials, és diferent el *fracàs acadèmic* del *fracàs educatiu*. No és el mateix no voler tenir tractes amb l'escola que sentir-se fracassat per descobrir, aprendre, saber.

L'enorme variació que pot tenir el mateix concepte de fracàs en un entorn o altre, en un temps històric i vital diferent, ha fet que alguns autors ens estimem més parlar de diversitat d'èxits. D'aquesta manera no s'emfatitza el desastre final, sinó aquells aspectes que encara posseeix l'alumne i que permetran a l'adolescent o jove connectar amb algun nou procés educatiu. Per això, és força

¹ CIREM (1994). «Èxit i fracàs escolar a Catalunya». Barcelona: Ed. Fundació Jaume Bofill. CIREM (1997) «Desigualtat d'èxit a la secundària obligatòria». Barcelona: Direcció General d'Ordenació Educativa. Generalitat de Catalunya. Martínez Celorrio, X. (1996). «Diversitats en desigualtat. Una aproximació als alumnes sense èxit escolar». Barcelona: Ed. Fundació Jaume Bofill.

més raonable mirar d'avaluar les diferents competències i descobrir els impactes de l'escola sobre una persona que acaba l'escola en plena adolescència i ha de desenvolupar la seva vida enmig d'una societat complexa i canviant.²

Al costat d'aquest indicador controvertit ha cobrat relleu un altre indicador: l'*abandonament escolar prematur*.³ És d'aquest concepte, d'aquest índex, del qual s'ocuparà prioritàriament aquest text, tot i fent servir dades i idees que tenen a veure amb les diverses versions del *fracàs escolar*. No es pot obviar que la primera qüestió que s'ha de preguntar per avaluar de què ha servit l'escola és si les ganes de seguir aprenent encara són prou sòlides.

2. QUAN LA VIDA JA NO PASSA PER L'ESCOLA

La definició d'abandonament escolar prematur (primerenc) que predomina en els informes educatius és la següent:

«Percentatge de persones de 18 a 24 anys que tenen com a nivell màxim d'estudis l'Educació Secundària primera etapa o anteriors nivells educatius i que no segueixen cap tipus de educació o formació.»

Són nois i noies que, en acabar bé o malament l'ESO, ja no estudien res més. Es fa servir la fita dels 18 anys perquè es considera que el sistema educatiu permet repeticions fins a aquesta edat. També es considera que, tot i haver tingut dificultats i ruptures amb 16 anys o 17, no s'està fins als 18 en la situació d'abandó total de l'escolarització. No a totes les estadístiques, però, es fa servir aquest criteri ja que alguns estudis pensen que molts dels nois i noies de 16 i 17 que estan fora de l'escola l'han abandonat de fet i és difícil que hi retornin. Per aquesta raó consideren que cal incloure'ls ja com a abandons i tenir-los en compte per evitar el pas de l'abandó a la ruptura total.

Una o altra consideració d'edat i de situació tan sols és important per pensar en què cal fer, ja que no és el mateix acompanyar per evitar la ruptura total a partir del 16 anys, que reconnectar amb els aprenentatges un jove de 19 anys que està enmig d'un llarg parèntesi de vida aparcada en el no fer res. Sí que cal tenir present que, com s'indica en el requadre sobre l'EPA, la manera d'obtenir les dades per una edat o altra és molt diferent i s'ha d'anar en compte en les comparacions.

En qualsevol cas, per pensar què no hauríem d'haver fet al llarg de l'escolarització i descobrir què cal fer quan, al final, les coses no van gaire bé té molt poca utilitat educativa fer una *photo finish*. Sempre es tracta de resultats dinàmics, del producte d'un procés, vital, evolutiu, escolar, que amb l'adolescència i el final de l'escola obligatòria arriba a un punt crític.

Tant per fer una anàlisi global com per dissenyar l'atenció personalitzada, el que ens cal conèixer són els itineraris, els recorreguts, els processos que han conduït a l'abandonament. Tampoc podem

² De manera habitual per sortir de simplificacions acadèmiques defineixo la manca d'èxit o el fracàs escolar com «una confrontació o incompatibilitat que es construeix al llarg del procés d'escolarització, o en algun moment crític específic, que té costos per a la construcció personal o en els processos d'incorporació a la societat».

³ Aquest indicador està entre els que l'Estratègia Europea 2020 ha considerat prioritari millorar.

obviar el descobriment de la lògica personal (per exemple: «a casa meva ningú ha estudiat») i del conjunt de lògiques compartides (per exemple: «vull treballar per tenir diners i sortir el cap de setmana») que hi ha darrere de cada situació, amb la seva corresponent història.

3. UNES PRIMERES DADES

ABANDÓ PRIMERENC DE L'EDUCACIÓ I LA FORMACIÓ						
	2014			2015		
	Espanya	Illes	Euskadi*	Espanya	Illes	Euskadi*
Ambdós sexes	21,9	32,1	9,4	20	26,8	9,7
Homes	25,6	37,6	11,8	24	31,5	11,9
Dones	18,1	26,2	7	15,8	21,6	7,4

Percentatge de persones de 18 a 24 anys.

Font: Ministerio de Educación. Estadísticas de la educación. Nivel de formación, formación permanente y abandono: explotación de las variables educativas de la encuesta de población activa.

* Comunitat autònoma amb la taxa més baixa d'abandó.

L'abandó precoç de la formació afectava, el 2015, un mínim d'un de cada quatre joves de Balears. Molt probablement la xifra real estigui més pròxima a la de 2014 (un de cada tres), ja que l'Enquesta de Població Activa de 2015 indicava una xifra força diferent cada trimestre (sense gaires explicacions de les raons de la diferència) i la dada que es facilita com a referent és el resultat mitjà de tot l'any.

En qualsevol cas, és una xifra alta, que afecta una part molt significativa de joves, que a més és molt més alta que la del conjunt de l'Estat, la més alta entre les comunitats autònomes, amb l'excepció de Ceuta, i està molt lluny de la taxa d'Euskadi que podríem dir que representa el límit del que es pot considerar relativament tolerable.

També cal destacar que, malgrat la desigualtat laboral i de poder social que a poc a poc patiran les noies, de moment n'abandonen menys i accedeixen a una major titulació que els nois. Pensant en termes d'investigació, esdevé important conèixer amb més minuciositat quan i per què es trencarà, més endavant, la seqüència de formació d'un grup significatiu de noies.

4. ELS CONTINGUTS DE L'ABANDONAMENT ESCOLAR PREMATUR

Per trobar sentit i significat a les dades hem de desenvolupar el mateix concepte d'abandonament, en tant que situació i context educatiu que requereix ser valorat, acotat amb cura, i obliga (especialment pel seu volum, però no només per això) a pensar seriosament sobre les actuacions responsables i útils que urgeix reforçar o posar en marxa.

a. Farts d'escola o incapacitats per aprendre?

Primer, hem de matisar si es tracta d'abandonament *escolar* o abandonament *educatiu*. Tot i donar-se sovint junts, no és el mateix acabar fart d'escola i no voler tornar a cap aula que acabar l'escola sense cap desig de saber i, encara pitjor, estant convençut de la pròpia inutilitat i incapacitat per aprendre. No és el mateix afirmar «no vull anar més a l'escola» que expressar el convenciment íntimament arrelat de «no serveixo per estudiar» i que, al final, una i altra convicció personal es resumeixen en el «jo per què necessito saber més?».

No és el mateix reparar una incompatibilitat profunda amb l'escola que un autoconcepte que té com a base la pròpia inutilitat. La primera dada ens porta a discutir quina escola podrien acceptar. La segona condueix a la recerca de noves experiències d'èxit vital mobilitzadores de nous descobriments d'aprenentatge. Totes dues són encara més greus si el grup de joves que consideren que han llançat la tovallola de l'aprenentatge al llarg de la vida han perdut tot interès per entendre el món, la vida personal i col·lectiva.

b. Per a qui és molt d'hora abandonar?

La paraula *prematuro* remet a la idea d'abandonament abans d'hora, abans d'una fita més o menys universal prevista. Aquesta previsió, com comentarem després, pot ser producte d'una hipòtesi familiar o personal, o el resultat de la interrelació entre els sistemes escolar i productiu. L'edat per acabar i la titulació a aconseguir han estat, durant les últimes dècades, associades a les necessitats d'ocupació. L'escola obligatòria s'allarga quan les necessitats productives no contemplem contractar mà d'obra jove. L'escola postobligatòria pot dependre de les necessitats formatives de les empreses, de la qualificació necessària per a les tasques dominants en l'economia del moment.

Prematur, primerenc... és finalment una construcció social que va variant entre els estudis primaris amb els quals als 14 anys, fa quatre dècades, acabava l'escola de la majoria i l'escolarització fins als 18, que ve a ser la referència del moment actual. Defineix, en qualsevol cas, una situació en la qual s'està fora del món escolar i/o fora dels aprenentatges, sense una titulació de base que superi el mínim. A cada edat tindrà un pes i unes conseqüències i requerirà accions diverses que comportin tornar a posar el jove sobre alguna via formativa.

c. Un resultat i múltiples recorreguts

Tot i que les estadístiques quantifiquen una mena d'estat final, una foto fixa, el que en realitat descriuen són situacions a les quals s'ha arribat per indrets (raons, circumstàncies, desencadenants) diferents. L'anàlisi, les preocupacions, les respostes haurien d'estar centrades en la identificació de seqüències, en el descobriment dels recorreguts dominants que condueixen a l'abandó, en la personalització dels recorreguts en els qual l'escolarització genera aquests resultats. Per això, malgrat la incoherència de les dades disponibles, comentarem després algunes dades acadèmiques, com ara les repeticions, que tenen una incidència especial.

Es tracta de seqüències educatives personals construïdes a partir de l'escola en les quals el final (temporal?) significa diverses maneres d'estar *out*. Entremig, existeixen etapes més crítiques, detonadors vitals (personals, familiars, escolars) que provoquen ruptures, pauses, desviaments erràtics, dificultats per imaginar futurs en positiu.

5. NO ETRACTA DE TENIR PROBLEMES PER TROBAR FEINA

L'abandonament escolar prematur és (hauria de ser) una preocupació educativa de qualsevol societat i de totes les administracions pels costos de deshumanització que pot provocar i per l'obligació de posar en marxa respostes destinades a evitar-los i a compensar-los. Caldria destacar cinc grups d'efectes:

- a) El primer efecte que genera aquest abandó és una singular limitació de l'adquisició de determinades competències per a la vida, que són necessàries per funcionar en una societat d'alta complexitat com l'actual. És un abandonament que comporta no dominar bona part del manual d'instruccions.
- b) En segon lloc, l'abandonament té un impacte significatiu sobre el desig de saber. Bona part de tots aquests joves que abandonen aviat acaben formant part de la societat crèdula, amb fortes dependències culturals (dels orígens, del mercat, dels dogmes) que comporten dependències vitals i suposen dificultats per gestionar dubtes i incerteses.
- c) En la mesura que l'abandó ha nascut de confrontacions amb l'escola, suposa la consolidació de la personalitat en la limitació i el no-valor. Pot comportar, també, el traspàs de tensions i conflictes a la persona i a les relacions, que esdevenen dificultats per a la incorporació jove a la societat.
- d) També, tot i no ser un efecte principal com assenyalen els estudis més acadèmics, l'abandó suposa un increment agut de les dificultats per trobar ocupació, la condemna permanent a ocupacions de perfil professional baix i l'escassa mobilitat determinada per les dificultats per aprendre i adaptar-se a les noves demandes de la feina.
- e) En sentit no negatiu però sí important per a la necessitat de prestar atenció, també hem de considerar els abandons en positiu. Són nois i noies que voluntàriament no volen seguir «escolaritzats», estudiant i aprenent com han fet fins a aquell moment, que cerquen construir-se de manera personal. No són abandons sinó sortides que el sistema col·loca entre els abandons, però que requereixen altres reconeixements i flexibilitats de manera que la singularitat tingui el menor cost personal possible.

La població que ha abandonat l'escola, els aprenentatges, el saber... en la transició de l'adolescència a la joventut arriba a aquesta situació després d'un llarg conflicte amb l'escola que finalment es consolida i esdevé poc menys que definitiu a mesura que passen els anys. De fet, el que més ens hauria de preocupar és que l'absència d'èxit en acabar l'escola passi a ser fracàs personal i fracàs social.

6. DEIXAR LES AULES

Entre les variables acadèmiques que generen, o són, el producte del desacord o la crisi i de les quals tenim indicadors estadístics hi ha les referides a l'edat amb la qual acaben els diferents cicles escolars, les repeticions i l'obtenció del títol o acreditació corresponent. Tot i provenir de fonts estadístiques diferents, aquestes dades ens poden ajudar a trobar una part del significat de per què un de cada quatre (o de cada tres) joves balears no estudia res més després de l'ESO i la gran majoria d'ells sense haver obtingut el títol de graduat en secundària.

Escolarització i població escolaritzable (% del total de joves de cada edat que estan escolaritzats)					
EDAT	16	17	18	19	20
Espanya	95,5	91,8	80,2	71,8	63,9
Illes	86,6	78,6	55,1	43,3	35,9

Població de 16 a 20 anys escolaritzada en qualsevol nivell educatiu i relació percentual entre l'alumnat i el total de la població d'aquesta edat. Curs 2012-2013.

Font: SEIE 2015.

Abans de qualsevol anàlisi derivada de les dades disponibles, més enllà del seu rigor, cal fer dos comentaris:

- Quan es comparen situacions que tenen a veure amb l'edat i el curs escolar (per exemple, tenir 15 anys i fer 4t d'ESO), el percentatge d'adolescents que no compleixen les dues condicions de la manera prevista pot estar condicionat per repeticions a primària o a secundària, però també per aparcaments escolars que no permeten superar curs, igualment per abandons abans d'arribar al final. Habitualment no coneixem quants acaben bé l'ESO i ho fan en la seva promoció d'edat; tampoc coneixem l'edat i el procés seguit pels que finalment es graduen. Com que desconexem el procés singular seguit, esdevé força difícil descobrir les variables escolars que han tingut més rellevància per crear una o altra situació escolar i educativa quan l'escola deixa de ser obligatòria.
- Tant per al conjunt d'una promoció com per a l'estudi dels recorreguts personals, es necessiten dades de procés i dades per generació escolar. La foto final sobre els resultats escolars i les situacions envers la continuació d'estudis només es pot fer a partir del seguiment de cada generació del grup d'alumnes que, a 3 anys per exemple, entra a l'escola fent un seguiment curs a curs de les diferents aturades i desviacions, identificant la pèrdua i l'estancament d'efectius així com les principals rutes escolars que han afectat aquella generació. Desconexem de quantes maneres (quin tipus d'itinerari han seguit) han arribat a la fi de la seva escolarització cada generació d'adolescents. Que en un curs, per exemple, augmenti en un municipi el percentatge de graduats pot significar tan sols que la paciència escolar i la capacitat per retenir alumnes ha variat en alguna de les seves escoles.

Segons les dades disponibles, al conjunt de l'Estat, un 95,5% dels nois i noies de 16 anys encara roman a les aules. Uns quants (4,5%) ja els ha perdut, l'escola; una part d'ells i elles (una tercera part aproximadament) encara segueix a la secundària obligatòria, i el 62,8% està matriculat a alguna formació postobligatòria. A mesura que avanci l'edat, un percentatge significatiu de joves anirà passant al sistema laboral o a no fer res (veient com està el mercat laboral majoritàriament alternaran feines precàries i temps vitals més o menys buits). Als 20 anys més d'un de cada tres joves ja està fora de tota realitat formativa.

Escolarització a secundària postobligatòria (curs 2012-2013)*					
EDAT	16	17	18	19	20
Espanya	62,8	76,2	39,1	23,4	14,1
Illes	52,5	62,7	33,8	19,9	11,2

Escolarització a la universitat (curs 2012-2013)*			
EDAT	18	19	20
Espanya	30,1	34,1	34,6
Illes	11,6	14,7	14,8

Escolarització a cicles formatius de grau superior (curs 2012-2013)*			
EDAT	18	19	20
Espanya	4	9	10,9
Illes	1,1	3,4	5,6

Percentatge del total de joves de cada edat que està escolaritzat en aquests estudis.

Font: SEIE 2015.

La realitat de les Illes és molt més crítica. Just als 16 anys està fora de les aules un 13,4% i, quan arriben als 20 anys, dos de cada tres joves ja no estan immersos en activitats d'aprenentatge, si més no reglades. En arribar a la majoria d'edat abandonen ben bé un de cada dos. Les diferències quant a fidelitat escolar per sexe també en aquestes dades estan singularment a favor de les noies.

7. LES NOIES PLEGUEN ABANS A BALEARS

Cal, però, parar atenció al fet que aquesta relativa millor situació de les noies es veu abruptament trencada als 18 anys i les Illes semblen constituir un cas diferencial. Les dades disponibles indiquen que a aquesta edat són més les noies que deixen la formació (tan sols el 40,6% segueix, mentre que entre els nois són el 46,2%). No sembla, a més, tractar-se d'una dada conjuntural, ja que aquesta diferència negativa es manté en tota la sèrie de dades disponibles des del curs 2006-2007.⁴ Amb les dades acadèmiques conegudes, les noies joves de Balears semblen estar més afectades per l'abandó

⁴ IBESTAT.

de les situacions formatives després dels 18 anys. A més, aquesta inversió de la diferència no es dona en les dades globals d'Espanya (tant als 18 com als 19 anys la taxa d'escolarització segueix sent més alta entre les noies a tot l'Estat). Aquesta realitat aparentment tan diferent requeriria un estudi en profunditat rigorós.

Escolarització i població escolaritzable a les Illes (% del total de joves de cada edat que estan escolaritzats) 2012-2013			
EDAT	16	17	18
Nois	85	76,6	46,2
Noies	88,3	80,6	40,8

Font: <<http://ibestat.caib.es/ibestat/estadistiques/societat/educacio/ensenyament-no-universitari>>.

La contradicció aparent amb les dades d'abandonament primerenc que hem comentat a l'inici (l'indicador de l'EPA diu que, entre les noies, l'abandonament precoç és 10 punts inferior als nois) probablement ha de ser interpretada tenint en compte que aquesta enquesta no considera en aquesta situació d'abandonament els joves que tenen algun títol superior al de graduat en ESO. Com és ben sabut, les noies estudien més batxillerat i cicles i, en major grau que els nois, aproven. Són joves que abandonen l'escola amb 18 anys, però ja han obtingut un títol superior al dels estudis obligatoris. No segueixen estudiant, però el seu abandonament escolar ja no té la categoria de precoç.

Caldria, però, estudiar-ho a fons. Aparentment sembla que, de la mateixa manera que les joves balears estan més formades que els nois, una part d'elles, potser per la seva realitat social o pels seus estils de vida diferents, acaben d'hora el seu itinerari formatiu, abans que els joves.

8. RESULTATS QUE PREFIGUREN EL FUTUR

El resultat final de l'itinerari escolar depèn en gran mesura de com s'ha desenvolupat el conjunt del procés educatiu, de les pauses, crisis, entrebancs i interrupcions apareguts al llarg de quasi tota la seva infantesa i bona part de l'adolescència, definides sobretot per l'escola. Entre els components de la foto final hi ha el dinamisme enfront del futur o l'aclimatació més o menys resignada a la posició formativa obtinguda. Els nois i noies que acaben la seva escolarització obligatòria immersos plenament en la seva adolescència gestionen alhora la necessitat de ser encara adolescents —tot i anar passant cap a la joventut—, la identificació positiva o negativa amb el que ha estat fins ara la seva manera de ser i continuar a l'escola, la projecció matisada del seu món en els anys immediatament futurs (què fer i què ser al llarg de la joventut).

Entre les dades disponibles sobre la història escolar podem considerar-ne tres que tenen un impacte conegut en la configuració d'aquesta barreja d'identitat jove en transició:

- cursar estudis amb l'edat prevista,

- repetir curs a la secundària,
- obtenir o no el títol, definit com a forma positiva universal d'acabar a l'escola.

a. Continuar amb la seva generació escolar

Idoneïtat entre edat i curs			
EDAT	12	14	15
Nois	84,4	70,6	62,5
Noies	78	65	56

Percentatge d'alumnat que es troba matriculat en el curs teòric corresponent a la seva edat.

Font: SEIE 2015.

Les dades ens indiquen que, en el conjunt del sistema educatiu espanyol, pràcticament un 15% ja no estudia amb la seva promoció d'edat a l'inici de la secundària i que, al seu final, aquest desfasament ja quasi afecta el 40%. A les Illes, el desfasament és encara més greu. Afecta un de cada quatre alumnes al començament de l'ESO i, al final, s'aproxima a un de cada dos.

Cal tenir present que el desacord entre edat i curs pot haver-se iniciat a la primària (entre un 5% i un 10% va endarrerit quan passa a l'institut) i que aquesta etapa escolar està molt afectada pels moviments poblacionals i pels processos migratoris del grup familiar (encara pesa molt en el sistema la incorporació tardana).

b. Repetir arregla poques coses

L'indicador repetició de curs té un valor diferent al d'adequació entre edat i curs. Tot repetidor està fora de promoció, però no tothom que no està matriculat en el seu curs d'edat està repetint (s'ha endarrerit per una altra raó personal o familiar o la repetició es va produir ja a primària). Aquestes dades el que indiquen és quants alumnes d'una classe estan repetint el mateix curs en el qual estan matriculats. Tampoc saben si l'està repetint per segona vegada.

Alumnat repetidor a ESO				
Curs	1r	2n	3r	4t
ESPANYA	13	11,7	12	10
Nois	15	13,2	13,2	11,6
Noies	10,6	10,1	10,7	8,6
ILLES	13	11,2	13,3	10,7
Nois	15,5	12,3	15	12,2
Noies	10,2	9,9	11,6	9,3

Percentatge d'alumnat que repeteix el curs en educació secundària obligatòria.

Font: SEIE 2015.

Les dades ens diuen que, si més no, un de cada deu alumnes de cada curs de l'ESO està repetint, amb l'excepció del curs primer en el qual la repetició és major (el 13% per al conjunt i el 15% si es tracta de nois).

L'increment de la repetició a primer representa una tendència a ajustar exigències a l'inici de qualsevol cicle (passava igualment a primer del batxillerat o de la FP antiga). En lloc de tractar de compassar els desconcerts que suposa per a l'alumne entrar en l'adolescència, canviar d'escola (en la pública) i tenir una proposta d'estudi diferent, l'escola opta per imposar uniformement la lògica acadèmica de les assignatures i els suspensos. La menor taxa de repetició entre les noies, arreu, reforça també la millor adaptació a les exigències acadèmiques de l'escola secundària que semblen tenir les adolescents.

Cal destacar que, de manera diferent a totes les dades que hem comentat, els resultats de les Illes són similars als del conjunt, per curs i igualment per sexe. No calia esperar també que fossin pitjors? Crec que no. La taxa de repetició té a veure fonamentalment amb els criteris acadèmics per deixar passar o no de curs que el sistema aplica en el seu conjunt i després a cada centre.

Les estadístiques que comentem són del curs 2012-2013, un període en el qual els criteris de nombre d'assignatures suspeses per poder passar de curs eren molt presents en la lògica de funcionament de la majoria d'instituts. Aquestes dades indiquen bàsicament política acadèmica i no realitat educativa diferencial. Molt probablement és per això que les dades de Balears no difereixen gaire de les generals. Indiquen tan sols conformitat amb la línia acadèmica definida oficialment.

A efectes de l'abandonament precoç el que aquesta dada indica és l'aparició d'una crisi d'aprenentatge que s'ha de gestionar (de la qual hauria de preocupar-se singularment l'escola i amb gran impacte sobre l'adolescent) quan es pensa en la trajectòria escolar futura. Hem d'advertir, però, que aquesta dada no ens dóna a conèixer si un alumne repeteix més d'un curs o el mateix més d'una vegada (fer diverses vegades primer, segon o tercer). Per afinar en les trajectòries necessitaríem saber en quin curs acadèmic acaba l'alumne el seu pas per l'escola i, amb independència del curs, si surten de les aules als 16, 17 o 18 anys. A llarg de la darrera dècada era freqüent (ho és encara en alguns instituts) tenir un grup significatiu d'alumnes matriculats a quart i amb 16 anys que eren absents permanents, també d'alumnes repetidors i en conflicte convidats a cercar-se altres espais escolars en arribar als 16 anys, tot i estar fen segon o tercer.

9. EL REpte NO ÉS EXACTAMENT OBTENIR EL TítOL

Obtenir el títol de graduat en ESO pot interpretar-se com a indicador d'èxit acadèmic, com l'arribada a un nivell mínim d'exigència formativa que condiona de manera molt potent les possibilitats laborals i els recorreguts vitals i socials dels joves. De fet, com hem comentat a les primeres ratlles, moltes vegades el fracàs escolar és definit, en un context d'escola de masses i d'escolarització de llarga durada, per la no-obtenció de titulació final. Tenir o no tenir el títol identifica la fracció d'adolescents i joves que surten del sistema educatiu amb una certificació acadèmica insuficient o negativa de la seva escolarització obligatòria i que no obtenen tampoc cap certificació professional reconeguda.

Tot i així, com comentarem després, amb títol o sense, és clau identificar l'estat personal, les actituds envers l'aprenentatge, les possibilitats per imaginar-se diferent, amb les quals s'arriba a aquest final. El repte a aconseguir no és que el 100% de l'alumnat obtingui el títol, sinó que tot abandoni tingui algun retorn a l'aprenentatge i al desig de saber més i, també, que cap titulat consideri que ja en té prou d'aprendre, ni consideri que el seu nivell d'aprenentatges ha arribat a la meta final amb el graduat.

Taxa bruta de graduació en educació secundària obligatòria					
	A l'institut	Fent PQPI	Escola d'adults	TOTAL	20
Espanya	75,4	3,7	13,2	92,3	14,1
Illes	65,5	3,9	8,2	77,6	11,2

La taxa bruta de graduació en educació secundària obligatòria es defineix com la relació entre l'alumnat que acaba amb èxit aquesta etapa educativa, independentment de la seva edat, i el total de la població de l'«edat teòrica» de començament de l'últim curs (15 anys).

Font: SEIE 2015.

Les dades estatals indiquen que aquest títol només deixa de ser obtingut per un 8% dels joves. Tanmateix hem de tenir present que tan sols el 75% l'obté seguint el recorregut habitual de l'institut. La resta l'ha obtingut via les propostes alternatives de final de l'ESO que es coneixen com a programes de qualificació professional inicial (PQPI)⁵ o per la titulació obtinguda a partir de les escoles d'adults. Com he repetit, aquesta foto final amb tres instantànies diverses res ens diu sobre el recorregut escolar que han seguit per arribar i menys encara sobre el «dipòsit» personal educatiu que determinarà la continuació o no dels aprenentatges.

Aquests panorama també torna a ser força més complicat a les Illes. Els nois i noies que es queden sense un títol mínim representen el 22% i només dos de cada tres dels que l'han obtingut han seguit la via ordinària de l'IES. Fins i tot les escoles d'adults aconsegueixen atreure menys alumnat jove per titular-se que la mitjana estatal. L'abandonament escolar precoç que estem analitzant té una base sòlida en generacions escolars en les quals com a mínim la tercera part de l'alumnat surt del final de l'ESO amb una alta probabilitat de no tornar a connectar amb cap estudi.

10. UN APUNT SOBRE LES SITUACIONS AL FINAL DE L'ESO I L'ABANDONAMENT

El comentari sobre les incidències en el recorregut escolar i el resultat final del pas per l'escola obligatòria ens porta a fer una curta reflexió sobre algunes de les possibles situacions en les quals es troben els nois i noies adolescents quan s'acaba la seva escola obligatòria. De la seva actitud envers el fet d'aprendre, la funcionalitat i el valor dels estudis, els malestars o benestars envers la seva persona, en canvi, depèn una part d'allò que es proposin fer els anys següents.

Al final del seu pas per l'escola voldríem trobar-nos amb un o una jove que accedeix a l'activitat laboral, com a pràctica dominant o en alternança a l'estudi; que obté de les seves activitats recursos

⁵ Els cursos posteriors es van passar a anomenar programes de formació professional inicial (PFPI) o noms similars. Posteriorment tot ha quedat alterat pels canvis de la LOMQE i la introducció de la divisió de l'alumnat a partir de tercer per fracàs acadèmic i el seu pas a fer formació professional inicial.

econòmics així com un grau suficient de satisfacció com per identificar-se positivament amb les seves pràctiques diàries; que, alhora, es troba suficientment insatisfet com per continuar la seva formació i la recerca, pràctica i teòrica, d'una millora en la seva qualificació professional; havent-se derivat de tot el procés una identitat personal i social moderadament estable.

L'escolarització comporta una història individual, particular, un recorregut marcat per acords i desacords, esdeveniments feliços i infeliços. Ja hem parlat d'èxit i de fracàs en termes de procés i hem de recalcar que aquest es dona en el si d'un subjecte, impactant sobre el que és i serà com a persona. Un procés que es dona en un itinerari educatiu i personal, que alhora va creant una relació personal amb el saber i l'aprendre.

Amb 16, 17, 18 anys els nois i noies arriben a la fi de la seva escolarització obligatòria i continuar formant-se o no depèn, entre altres variables, de com acaba el seu pas inevitable per l'escola. Ells i elles es posicionen, de manera canviant, al voltant de dos eixos: el que va des de voler treballar a imaginar-se amb possessió d'un títol universitari (eix del futur, immediat o allunyat) i el que recorre el seu itinerari a l'escola i el fa sentir-se bé o malament en un escenari dominat per l'aprenentatge (eix escolar).

Majoritàriament, l'abandonament escolar precoç se situa en el quadrant definit per una història diversa però complicada en l'eix escolar i el desig de futur concentrat en una demanda ambigua i un imaginari personal basat a treballar. Serà la suma de l'itinerari educatiu singular que ha comportat el pas per l'escola i els condicionants d'entorn (dels quals parlem en un altre apartat) els que cristal·litzaran aquest posicionament vital del jove d'abandó o de continuïtat formativa.

De manera global i esquemàtica, podem afirmar que els adolescents, quan arriba el seu final de l'escola obligatòria, se situen en quatre mons educatius i vitals, determinats en gran mesura per l'abandonament precoç:

1. En un pol, se situen els «excel·lents». Representen un perfil de nois i noies (més aquestes últimes) d'adolescents estudiosos, amb bons resultats acadèmics, majoritàriament de famílies de classes mitjanes, predomini d'origens autòctons i imaginaris personals situats en l'obtenció de títols universitaris, de formació superior. Només en casos de crisi vital significativa apareixerà l'abandonament.
2. En el pol oposat hi ha els adolescents amb vides dominades per una acumulació de tensions. En la seva història escolar té una forta presència el conflicte (són repetidors en escoles en les quals és molt present la repetició). Se senten estudiants desmotivats o resignats (alguns d'ells, incompetents per estudiar). No perceben altre horitzó vital que treballar del que sigui. La seva autoconcepció està plena de vivències contradictòries. Són els que conformen el grup majoritari de l'abandonament.
3. Existeix un grup més heterogeni conformat per nois i noies que han viscut una història escolar amb dificultats, però, al final, han aconseguit recuperar-se, titular-se per vies diferents. Acaben amb ambigüitats i contradiccions envers els estudis però passaran o no a l'abandonament en funció dels suports que trobin. Formen part del grup en el qual possibilitar l'acompanyament significa garantir que arribaran a un grau superior de coneixements.

4. Un darrer grup està conformat per estudiants amb una escolarització sense gaires dificultats que, en acabar l'ESO, no es plantegen tant el que volen fer com el que podran fer. La continuació té a veure amb una valoració personal sobre què serà realista pensar fer tenint en compte el seu context familiar i social. L'abandonament serà, en tot cas, el resultat del descobriment realista de l'absència d'expectatives (familiars, de l'entorn, del grup social de pertinença).

Quants nois i noies se situen a cada grup depèn de moltes variables, des de l'extracció social familiar a les característiques de les escoles del territori, passant per la dinàmica escola-feina de cada període econòmic.

II. ELS CONDICIONANTS D'ABANDONAMENT PRECOÇ QUE CAL ESTUDIAR I MODIFICAR

L'abandonament precoç és, en primer lloc, com hem destacat, el resultat educatiu, formatiu, d'una història personal i escolar que condueix a una situació, un estat vital, en el qual han desaparegut els dinàmismes per continuar aprenent, anar a l'escola, saber més o tenir un títol superior al de l'escolarització obligatòria.

Igualment, però, també és una situació condicionada per una sèrie de variables de context (característiques de l'entorn, condicionants familiars, estils de vida joves, mercat laboral, etc.) que determinen les possibilitats de tenir un futur diferent, començant per poder imaginar-se a si mateixos en un futur de més formació.

Es podrien definir quatre grans grups de variables amb un influx (desigual i en interrelació) directe sobre el dinamisme formatiu del jove que arriba a la fi de la seva escolarització obligatòria i ha de pensar (a estones i de manera confusa) què fer amb la seva vida, si més no des del punt de vista dels coneixements i els títols.

- a) Els condicionants territorials o geogràfics (sempre situats en una societat global i interconnectada). Tenen molt a veure amb la distribució de la població adolescent i jove, amb les possibilitats de tenir un estil de vida jove o un altre, amb les pressions de conformitat i la conformació de modes. Conformen imaginaris envers els estudis i la feina a partir de les relacions del dia a dia i de les possibilitats de mobilitat geogràfica i social. En el cas de les Illes la diversitat de municipis i la mateixa condició insular és possible que tinguin les seves influències singulars.
- b) Els recursos formatius i les possibilitats d'accedir-hi. Estudiar després de l'ESO depèn en primer lloc de què és allò que pots estudiar; és a dir, de l'oferta de formació postobligatòria, la seva diversificació i les condicions d'accés (del desplaçament a les beques). També esdevé clau l'existència d'espais formatius (PFI, escola d'adults, recursos d'orientació i acompanyament) per fer possible el retorn de l'alumnat que surt del sistema (titulat o no) havent construït una greu incompatibilitat amb l'escola i els aprenentatges.

- c) Els factors «dinamitzadors» o «dissuasius» de vides joves no escolars. Dit d'una altra manera, factors que estimulen o dissuadeixen el jove a deixar de dedicar-se a estudiar i aprendre. La major part de les reflexions al voltant de l'abandonament sempre parlen del mercat laboral i relacionen la seva pujada o baixada a les possibilitats joves d'ocupar-se. En el cas de les Illes l'elevada taxa d'abandonament es relaciona, per exemple, amb el singular mercat laboral del sector serveis i la seva ocupabilitat amb un nivell formatiu baix.

Tanmateix, fer una associació tan directa entre feina i abandó és sovint producte d'una gran simplificació. D'una banda, el mercat laboral no exigeix més formació i facilita l'abandó, però, alhora, ells i elles poden comprovar que els joves amb més titulació tenen unes condicions laborals amb similar explotació a la seva (saber idiomes, per exemple, no millora el sou). Igualment, una vegada desapareguda la construcció de la identitat juvenil al voltant de la feina i cobrat un pes especial la construcció al voltant del consum, tenir diners ni que sigui per ser feliç una estona a la setmana pot passar a ser un objectiu prioritari que només es pot tenir treballant del que sigui.

Les disponibilitats d'ocupació, tot i ser precària, poden dissuadir de continuar formant-se els que ja no volen més escola, volen «treballar». Alhora, la poca relació entre formació i ocupació desincentiva fer nous esforços. Però, també, les necessitats de diners per ser i ser jove consumint alteren les prioritats vitals en aquesta fase de la seva vida.

- d) Estudiar més o no, formar-se més o no, depèn d'un conjunt significatiu de realitats familiars.

- La primera té a veure amb la situació social (els orígens, les pertinences). En el cas que ens ocupa, el fort pes dels processos migratoris i les lògiques de grups familiars i de classe social que es conformen. Aquests orígens i aquestes lògiques familiars condicionen el lloc social al qual es pot accedir (el lloc al qual el jove descobreix que pot accedir estudiï o no). També influeixen els components de com l'adolescent ha d'imaginar el seu futur (en contradicció sovint amb el que descobreix cada dia entre els companys). D'aquesta lògica social de la família també en surt bona part dels valors i les interpretacions atribuïdes al fet d'estudiar, a l'escola i a l'adquisició de coneixements (què valoren, què esperen de l'escola, quina és la seva funcionalitat en les transicions al món adult).⁶
- El temps vital destinat a estudiar està profanament relacionat amb el nivell d'estudis dels progenitors. Com més alt és el nivell, més probabilitat hi ha de seguir formant-se després dels estudis obligatoris. Entre les variables que s'han trobat com a especialment relacionades amb tenir menys probabilitats d'un abandonament precoç hi ha el fet que la mare tingui estudis superiors o universitaris,⁷ tot i que aquesta possibilitat d'influència queda molt depenent d'altres. Balears té una situació de futur força positiva envers aquesta dada, ja que un 46,7% de les dones entre 30 i 34 anys havien arribat a aquesta condició universitària (amb un gran desfasament envers els homes: tan sols el 24%) i poden ser un factor positiu d'influència.⁸

⁶ Vegeu una anàlisi més acurada en el requadre sobre escola i migracions.

⁷ SEIE 2015, pàg. 57.

⁸ SEIE 2015, pàg. 64.

- Però no podem oblidar la pobresa econòmica de les famílies. Especialment ara que els nois i noies de la generació recessió⁹ arriben a l'adolescència després d'infàncies sotmeses a una greu pobresa monetària i a fortes retallades a l'escola i en els sistemes d'atenció. Estudiar més és possible si les aportacions econòmiques dels fills no són imprescindibles i si les estratègies de supervivència no passen per incorporar-se de qualsevol manera al mercat, si després de l'escola no ve la necessitat de buscar-se la vida.

12. ALGUNS SUGGERIMENTS MÉS PER PLANIFICAR COM REDUIR L'ABANDONAMENT

Qualsevol proposta per millorar el balanç que suposa per a l'alumne adolescent, jove, haver passat per l'escola necessita començar per disposar de dades útils. Poder influir al llarg de l'escolarització comporta disposar de dades de procés i de balanç. Conèixer els moments de l'escolarització que han esdevingut crítics, en positiu i en negatiu, per a cada alumne i tenir una visió general dels recorreguts significatius. Conèixer com es van distribuint, endarrerint i perdent els efectius de cada generació des que trepitgen l'escola fins que acaba l'obligació legal de romandre-hi. Tenim fotos fixes que es refereixen a alguna de les variables que descriuen i condicionen el final, però desconexem les dinàmiques que han conduït als diferents resultats.

Les dades han d'estar referides al territori (ciutat, comarca), associades d'alguna manera a l'univers social en el qual es desenvolupen les diverses adolescències i les seves cultures vitals joves.

Com que es tracta d'abandons, que passen o no a ser ruptures en funció del grau de connexió amb els recursos hipotèticament existents al territori, la clau rau a garantir que no desapareixen de l'institut sense una referència adulta positiva amb algun recurs local a la qual recorran quan es replantegin les decisions formatives i laborals.

L'actuació principal és disposar de programes d'acompanyament en les transicions. Aquestes propostes interrelacionen serveis socials, serveis de joventut, serveis d'orientació, serveis d'accés a l'ocupació. Són coneguts als IES per tot l'alumnat abans de donar per acabada l'ESO, de manera que saben a qui adreçar-se quan, entrats en el període de no fer res, volen aclarir-se treballant o formant-se. Aquest tipus de programa d'acompanyament en les transicions ha de tenir característiques de servei local i ha de planificar el seguiment de cadascuna de les generacions que acaben l'ESO, si més no al llarg de dos anys.¹⁰

Com hem indicat, l'abandonament precoç no és una simple qüestió escolar o laboral. Es produeix en diferents moments de cruïlla vital, en els quals diferents condicionants fan que es trenqui el desig de saber més, es mantingui la necessitat d'estar més format, deixi de tenir sentit preparar-se per un futur que es percep com a negat. Els recursos per obtenir títols perduts, tornar a estar

⁹ UNICEF (2015). Los niños de la recesión. Florència: Report Card n.º 12 de Innocenti.

¹⁰ Referències d'aquest tipus es poden trobar als programes de suport de la Diputació de Barcelona agrupats sota el títol "Acompanyament en les transicions". I un exemple municipal, al programa "Ser jove després de l'ESO" de l'Ajuntament de Terrassa.

inscrit en un nova formació, accedir a les formacions professionals, etc. han d'estar pensats en clau d'acompanyament, dissenyats de manera flexible, amb possibilitats d'accés en diferents moments de l'any i no a partir de calendaris de curs rígids.¹¹

L'ALUMNAT I ELS PROCESSOS MIGRATORIS

Quan es parla de la complexitat del resultats escolars, de les diferències d'èxit, entra normalment en escena la realitat d'alumne que ha viscut, ell o la seva família, un procés migratori. Sovint se simplifica i es parla només d'alumnat immigrant, de quants immigrants hi ha a cada classe o escola.

S'ha d'anar amb compte en la utilització d'aquestes variables, perquè, sent els resultats escolars força diferents quan aquesta realitat té una presència alta, s'arriba fàcilment a la conclusió que els alumnes amb famílies d'origen migrant són un llast del sistema, que no té sentit plantejar-se que arribin a nivells de qualificació acadèmica similars, que és esperable que abandonin abans. Primer de tot convé tenir present que es tracta d'un concepte de difícil definició per ser usat en el context educatiu (nascut fora?, de progenitors nascuts fora?, nascut aquí però d'una altra nacionalitat?, migrat en la primera infància?, o en l'adolescència?).

Allò que parlant d'abandonament precoç és significatiu i necessari de considerar és com es configura l'univers familiar, l'univers infantil i l'univers educatiu quan l'alumnat ha viscut un procés migratori, o la seva família hi ha estat immersa. Són aquests universos els que, com hem assenyalat parlant dels condicionants de l'abandó, poden acabar determinant el recorregut escolar, els seus èxits i les seves propostes de futur, començant per les possibilitats reals d'arribar a formar part de la societat. Als components que els processos migratoris han afegit a la història escolar, hi hem de sumar les contradiccions d'arribar a l'adolescència sense saber a quin món pertany, amb moltes contradiccions sobre el que significa seguir estudiant i amb poques possibilitats materials de fer-ho.

A les estadístiques de les Illes es fa servir el concepte d'alumne amb nacionalitat estrangera, tenint en compte que darrere la paraula existeixen moltes més situacions migratòries. Aquesta dada, però, no reflecteix les migracions des de la resta d'Espanya ni les que es donen entre illes, totes aquestes amb potencialitat per provocar dificultats i trencaments en les històries escolars.

La xifra d'alumnat «estranger» a les Illes se situa en els darrers cursos al voltant del 17%, amb variacions al llarg de l'última dècada sobre els països d'origen. Tanmateix, és important destacar que aquesta és una xifra resultant d'extrems, de distribucions gens homogènies entre barris i entre escoles.

Els condicionants derivats d'entorns familiars migratoris fan augmentar la proporció de joves que abandonen precoçment l'escolarització. No disposem de dades creuades de Balears, però un estudi recent de Catalunya,¹² que pot servir en part de referència, demostra que el nombre

¹¹ Vegeu un exemple a: Funes, J. (2015). «El relat educatiu d'una escola singular. El Llindar». Barcelona: Fundació El Llindar.

¹² «Informe sobre la integració de les persones immigrades a Catalunya 2015». Generalitat de Catalunya. Secretaria d'Igualtat, Migracions i Ciutadania.

de no graduats en ESO és del 10% entre els que tenen nacionalitat espanyola, es duplica entre els que han vingut des d'altres països de la UE, es triplica per als vinguts del Magrib i es quadruplica per a la resta de migrants africans.

L'ENQUESTA DE POBLACIÓ ACTIVA I LES ALTRES DADES

L'EPA és una enquesta trimestral feta per l'Institut Nacional d'Estadística. La unitat d'anàlisi són els habitatges, amb una mostra inicial d'unes 65.000 famílies al trimestre, que equivalen aproximadament a 180.000 persones. L'enquesta permet obtenir tant dades nacionals com desagregats per comunitats autònomes i fins i tot per províncies. No obstant això, pel fet de ser una enquesta per mostreig els resultats desagregats han d'interpretar-se amb cautela, atès que els derivats de grandàries mostrals petites estan afectats per greus errors de mostreig.

L'abandó primerenc de l'educació i la formació és un indicador que defineix les persones que tenen entre 18 i 24 anys, que han abandonat els estudis en acabar l'etapa obligatòria o amb anterioritat i que no han fet cap curs de formació reglada o no reglada durant les quatre setmanes immediatament anteriors a l'enquesta.¹³

Hem d'advertir també que les dades sobre abandonament escolar, habitualment, no provenen del sistema educatiu, no resulten de l'anàlisi i comparació del seus registres. Són dades elaborades pel Ministerio de Educación a partir de l'Enquesta de Població Activa i cal anar en compte quan es comparen amb dades que provenen dels sistema escolar. La dada d'abandonament ens indica (amb les incerteses d'una enquesta) quants joves declaren no estar estudiant res i no haver estudiat res en acabar l'ESO.

¹³ Vegeu: <<http://blog.educalab.es/inee/2014/02/19/la-epa-y-el-indicador-educativo-abandono-temprano-de-la-educacion-y-la-formacion/>>.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Ministerio de Educación Cultura y Deportes (MECD). Estadísticas de la educación (2015). *Nivel de formación, formación permanente y abandono: explotación de las variables educativas de la EPA*.

MECD (2015). Sistema estatal de indicadores de la educación (SEIE).

MECD (2015). Anuario estadístico, «Las cifras de la educación en España».

Per a les dades de les Illes hem fet servir les de IBESTAT: <<http://ibestat.caib.es/ibestat/estadistiques/societat/educacio/ensenyament-no-universitari>>.